

BRANISLAV ĐURĐEV

Značaj istorije u našem savremenom društvu

(Predavanje održano 20. septembra 1974. na skupštini Društva istoričara Bosne i Hercegovine u Zenici)*

Motto: Wer nicht von dreitausend Jahren
Sich weiss Rechenschaft zu geben,
Bleib in Dunkeln unerfahren,
Mag von Tag zu Tage leben.
W. Goethe, **West-östlicher Diwan**, Sömmtliche Werke in vierzig Bänden, Bd. IV, Stuttgart und Tübingen 1840,60.
(S tri hiljade ko godina
Sebi račun ne zna svesti,
Neuk mora u sred tmína
Dan na dan život provesti!)

»Istorija nas ničemu ne uči i nikome nije učiteljica života, ali daje mogućnost da se saznamo, da sagledamo svoje pravo lice, da u duhu vidimo poražavajuću dramu bezbrojnih smrti i jednog dugog života« — veli vrlo istaknuti književnik Meša Selimović u svome eseju **Roman i istorija**¹⁾. Smisao čitavog tog eseja sastoji se u tvrdnji da istorija daje mogućnost da sebe saznamo u punoj mjeri tek preko književnosti. Noveđen je Alfred de Vigni (1797—1863), romantičarski pjesnik usamljenosti genija, ravnodušnosti prirode i stojičkog pomirenja sa sudbinom. »Alfred de Vigni — ističe se u pomenutom eseju — govori o nadmoćnosti umjetničke činjenice nad istorijskom, što ne znači da je istorijska činjenica

*) Referat je na skupštini pročitao u nešto kraćoj verziji i, razumije se, bez primjedaba.

1) Meša Selimović, **Roman i istorija**, Zbornik radova posvećenih uspomeni Salke Nazečića, Sarajevo 1972, 93.

negirana ili falsifikovana nego je organizovana tako da živo korespondira sa savremenim duhom, da bude odgovor na aktuelna pitanja, u kontekstu ukazivanja na trajnost ljudskog dobra i zla²⁾).

U tom eseju se priznaje da se razvila tehnika i nauka uopšte, dospjeli smo do Mjeseca, usavršena su sredstva informisanja i sve razdaljine su skraćene, pa su i sve suprotnosti produbljene. Ali je »sve drugo isto kao u dalekim periodima istorije. U suštini, u egzistencijalnim društvenim i ljudskim odnosima ništa se nije izmijenilo, osim što su možda ljudi postali organizovanije surovi«. I dalje: »Otkako čovjek postoji ista je ljubav, mržnja, zavist, želja za moći, sujeta, česta surovost, rijetka plemenitost... itd. »Smiješno je — kaže se s tim u vezi — smatrati to neutješnim. To je sudbina ljudska«.

Za razliku od književnosti kad zahvata samo savremeni život, istorijski roman, koji obuhvata duži vremenski period i time omogućava »šire sagledanje ljudskih suština i odnosa«,... »upozorava da praistorija čovječanstva još traje«. Koliko će trajati, nije predvidljivo, a ni dosadašnji napredak nije ohrabrujući³⁾. Tako kaže naš vrlo poznati književnik.

Povodom ovih riječi, treba ukazati na dva momenta.

Kad čovjek posmatra čitavu istoriju ljudskog roda sa stanovišta nekoliko trajnih crta čovjekove prirode, pa kad i sve druge osobine čovjekove prirode svede na jednu ravan i bez stvarnog istorijskog prilaza oglasi vječnim, a naročito kad proglasi shvatanja malograđanina za sva vremena i sve meridijane važećim, onda zaista može da dobije rezultat da se od preistarije do danas ništa nije promijenilo u »egzistencijalnim društvenim i ljudskim odnosima«. Međutim, kad se uporede činjenice stvarne istorije, onda se vidi da su se ti odnosi u toku istorije mijenjali, a stalne odlike ljudske prirode vremenom promjenama saobražavale i u drugim odnosima drukčije izražavale, a naročito se vidi da danas postoje **in statu nascendi** i kod nas i u svijetu sasvim drugi odnosi nego što su u istoriji ikad ranije bili.

A što se tiče književnosti kao tumača istorije, književnosti koja daje istorijske činjenice tako organizovane da korespondiraju sa savremenim duhom, to je vrlo stari intelektualni postupak baš u istoriografiji. Više od dva milenija, sve do druge polovine XVIII vijeka, istoriografija je vrsta literature. Na svom početku razlikuje se od epa što ne dopušta sebi da nosi »ispjevano stvarnosti slično«, kao što to, po riječima prastarog grčkog pjesnika Hesioda (oko 770. prije naše ere), donosi ep,⁴⁾ nego samo istinto događanje u prozi. U staroj Grčkoj i započinje na neposrednu tradiciju i na doživljeno oslonjena iskonska istoriografija. Kao mit i ondašnji ep, ona tumači bit događanja djelovanjem bogova. Na starom istoku iskonska istoriografija izrasta uglavnom iz ljetopisa, razvija se kao ljetopisna i dobija dinastički karakter. Iskonska istoriografija, naročito u izvjesnim dijelovima Istoka, »ukazuje na trajnost dobra i zla« u borbi božanskih i demonskih sila oko čovjeka.

2) Ibidem 94.

3) Ibidem 94—95.

4) Citirano po F. Wagner, *Geschichtswissenschaft*, Freiburg in Breisgau 1951, 8.

Epu slična iskonska historiografija u staroj Grčkoj, ne gubeći svojstvo jedne vrste lijepo književnosti, prerasta u pragmatičku historiografiju koja je sebi stavila u zadatak da u prikazivanju događanja činjenice budu »organizovane tako da živo korespondiraju sa savremenim duhom, da budu odgovor na aktuelna pitanja«. Takva historiografija se pozivala na vječnu prirodu ljudi. I ona je »ukazivala na trajnost ljudskog dobra i zla«. Tumačila je rast i propast društva i državnih tvorevina moralnim stanjem građana. Sebi je stavljala u zadatak da osposobi građanina da može s uspjehom učestvovati u javnom životu, da mu u tom pogledu bude učiteljica života, pozivajući se baš na to da je istorijsko zbiljanje određeno ljudskom prirodom i da se zbog toga ponavlja.

I rimsku historiografiju je odlikovao taj pragmatički pravac, iako se u poznijim vijekovima rimske istorije ponegdje izrodio u retoričku istorijografiju. Propašću starog grčko-rimskog građanskog svijeta, nastupa i u Evropi i u Sredozemlju era historiografije narativnog, religioznog i dinastičkog pravca. Tada je u čitavom civilizovanom svijetu, kako na Zapadu, tako i na Istoku, vladalo religiozno gledište da je istorijsko događanje određeno voljom božjom. Samo izuzetno, kao na primjer, u arapskoj istorijskoj misli kod Ibn-Halduna (1332—1406), koji je formulisao svojevrstu teoriju cikličnog kretanja istorije, objašnjenje istorijskog zbiljanja se traži u ljudskim odnosima kao takvim.

Uzdizanjem građanstva u srednjovjekovnoj Evropi oživljavaju elementi pragmatičke historiografije, a humanizam obnovom antičkog duha uspostavlja ponovo pragmatičku historiografiju. Pored sveg uticaja reformacije i kasnije katoličke reakcije poznohumanistička historiografija vlada sve do XVIII vijeka, a u građanskoj historiografiji neke odlike pragmatičke historiografije održavaju se sve do preovlađivanja pozitivizma.

U drugoj polovini XVIII i prvih decenija XIX vijeka prvo racionalistička i apsolutnoidealistička filozofija istorije zatim probile su okvire pragmatičke historiografije, unoseći evolucionizam, ideju o razvitku, u shvatanje istorije, istina samo u oblasti duhovnog života. Filozofija istorije pokušava da nađe zakone razvitka ljudskog duha i da njima tumači istoriju. Unoseći evolucionizam u shvatanje istorije, ta filozofija istorije je ugradilo u sebe revolucionarne težnje evropske buržoazije XVIII i prvih decenija XIX vijeka, ali nije sobom obuhvatila stvarnu istoriju. Između takve idealističke filozofije istorije i stvarne historiografije stvorio se jaz. U sasvim apstraktnu filozofiju istorije pretočene težnje evropske buržoazije XVIII i prvih decenija XIX vijeka nisu mogle uticati odlučnije na karakter historiografije niti sobom povezati stvarnu istoriju i tadašnji život. Filozofija istorije je ostala idealistička konstrukcija⁵⁾, a historiografija je samo djelimično izašla iz pragmatičkih okvira.

⁵⁾ Voltaire traži da istoričar piše kao filozof, pa je za opštu istoriju koja se podvrgava filozofskom gledištu, u kojoj se daje opšti filozofski pogled, našao izraz »philosophie de l'histoire«. Takav pojam je kasnije još izrazitije našao svoje mjesto u klasičnoj njemačkoj idealističkoj filozofiji. Tu spada Hegelova Filozofija istorije. — Romantičar W. J. Schelling (1775—1854) već odvaja religioznu i filozofsku konstrukciju istorije od historiografije. On ne poriče te konstrukcije, kao takve, ali prva spada teologiji, druga filozofiji (*Vorlesungen über die Methode des akademischen Studiums*, X *Über das Studium der Historie und Jurisprudenz*, cit. po Wagner, *Geschichtswissenschaft*, 157).

U opoziciji prema revolucionarnim težnjama rani romantizam je napao apstraktnu teoriju racionalizma pozivajući se na humanitet, na vječne osobine ljudi. Tim osobinama je, prema njihovom mišljenju, odgovarao srednji vijek, odnosno stanje prije građanskih revolucija. To je prirodno stanje. S tim u vezi rani romantizam brani religiozna shvatanja srednjeg vijeka. Istoriju je shvatio kao razvitak narodnog duha, ali toj razvitak je proglašen kao stihijan proces; nije vođen razumom, nego prirodnim manifestacijama ljudskog duha, strastima, voljom, djelovanjem subjektivnih faktora. U vezi sa razvitkom narodnog duha i pravo, odnosno država, razvija se kao organizam. Istorija se može shvatiti jednostavnim istorizmom za koji — prema riječima Fr. Schlegela (1772—1829) — »niko nema potrebe da se priprema«. ⁶⁾ Stoga su romantičari istoriju smatrali umjetnošću. ⁷⁾ Na taj način su se humanitet romantičara i njihovo hvatanje istorijskog saznanja i poznohumanistička historiografija uzajamno našli.

Racionalizam i rani romantizam izražavaju oprečne društvene težnje svoga vremena, pa ih, kao takve, unose u svoje apstrakcije kojima tumače istoriju. Racionalisti su idealizovali istorijsku promjenljivost, romantičari su apsolutizovali prirodnu postojanost u istoriji. To razmimoilaženje u neku ruku i danas postoji. Istina, razvitkom napredne ljudske misli racionalizma je prevaziđen (aufgehoben) nedosljedno pozitivizmu, a dosljedno marksizmom, Marksovim učenjem, ali ne postmarksizmom koji u svojoj vladajućoj formi naginje pozitivizmu. Ali, dok je na jednoj strani racionalizam prevaziđen, na drugoj strani nisu prevaziđena gledišta ranog romantizma. Ona su životarila u buržoaskoj istorijskoj misli i u vrijeme prevlasti pozitivizma, a oživjela su u njoj poslije oktobarske revolucije i još više poslije drugog svjetskog rata. Zar je to čudno! Revolucionarna, napredna misao hrli naprijed, a konzervativna tapka u mjestu!

Marks je svojim materijalističkim metodom u istoriji, saglasnim sa prirodno-istorijskim procesom razvitka ljudskog roda, prevazišao i racionalističku i idealističku apstraktnu konstrukciju istorijskog i romantičarsku apsolutizaciju prirodnog u shvatanju istorije. Međutim, pozitivizam, gledište ojačalo na ideologiji liberalne buržoazije druge polovine XIX i prvih decenija XX vijeka, i postmarksizma, gledište povezano sa revolucionarnim proleterijatom, koje se razvilo u isto vrijeme kad jača pozitivizam, a ojačalo poslije oktobarske revolucije, stvaraju svaki svoje apstraktno apsolutnosociološko shvatanje istorije. Slijedeći svaki svoju ideologiju oni su ugradili u svoje teorije apstraktno konstituisano primjenljivo, istorijsko, svaki na svoj način, pozitivizam uz idealizaciju evolucije, a postmarksizam revolucije. ⁸⁾

⁶⁾ F. Schlegel, *Philosophische Vorlesungen*, herausg. von Windischmann, Bd II. Bonn 1846, 214, cit. po Wagner, *Geschichtswissenschaft*, 159.

⁷⁾ Schelling veli: »Auch die wahre Historie beruht auf einer Synthesis des Gegebenen und Wirklichen mit dem Idealen, aber nicht durch Philosophie, da diese die Wirklichkeit vielmehr aufhebt und ganz ideal ist: Historie aber ganz in jener und doch zugleich ideal sein soll. Dieses ist nirgend als in der Kunst möglich«... (*Vorlesungen über die Methode des akademischen Studiums*, cit. po Wagner, *Geschichtswissenschaft*, 158).

⁸⁾ Postmarksizam je ranije insistirao na tvrdnji kako su sve smjene društveno-ekonomskih formacija nastojale socijalnim revolucijama. Staljin je, čak jednom rekao da je revolucija robova donijela feudalizam. O tome da prije buržoaskih revolucija nije

Apsolutnosociološko shvatanje istorije, kako pozitivističko tako i postmarksističko, njegovu naučnu stranu, toliko sam puta podvrgao kritici u svojim radovima i javnim istupanjima, da ovdje ne treba da o tome opširno govorim. Ali sam u tim istim radovima i istupanjima ukazao na velika dostignuća u konkretnim istorijskim istraživanjima koja su postigle pristalice pozitivističkog pravca, kao i oni koji su dalje razvijali nasljeđe pozitivista, a još više sam ukazao na izvanrednu ulogu postmarksističke historiografije u razvitku istorijske nauke. Zahvaljujući tim pravcima, historiografija se stvarno počela razvijati u istorijsku nauku. Nema potrebe da to ovdje ponavljam.⁹⁾

Samo ću se pozvati na dvije svoje formulacije, prvu koju sam izrekao na Kongresu istoričara u Moskvi 1970. godine i drugu na svom predavanju na Londonskom univerzitetu iste godine.

»Život ljudi — rekao sam u Moskvi — organizovan društvom mnogo je obuhvatniji od društva samog za sebe. Stoga istorija ne može biti čista društvena nauka nego mora postati prirodno-istorijska nauka.«¹⁰⁾

Zaključni stav moga predavanja u Londonu glasi: »Ako govorimo a prošlosti gdje su procesi završeni, nema potrebe da se naše shvatanje razvitka čovječanstva svede na jednostranu sliku, bilo da je ona apsolutnosociološka, bilo da je jednostavno kulturnoistorijska. Ako smo, kad govorimo o sadašnjosti u njenom odnosu prema budućnosti, prisiljeni da proces svedemo na njegovu bazičnu komponentu, nije potrebno da se u našem prilazu prošlosti svodi svestranost istorije na sumorno sivilo sociologije.«¹¹⁾

Pozitivizam i postmarksizam su opštom apsolutnosociološkom teorijom, koja treba da priđe jednakim osnovnim postupkom i prošlosti i sadašnjosti sa njenim tendencijama ka budućnosti, sveli historiografiju na sociologiju u prošlosti. Pri tome su proces pojednostavili, iskrivili pojam slučenosti prirodnog i istorijskog, slučenosti koja je u razvтку uvijek istorijski određena i ograničena, iako istorijsko u osnovi proizlazi iz prirodnog. U pojmu globalnog društva smanjili su značaj uvijek istorijski određene slučenosti raznih strana života ljudi organizovanog društvom sa suprotnostima koje se pojavljuju među njima. Umanjili su značaj slučajnog, pojedinačnog i subjektivnog u istoriji.

Ta jednostranost i iz toga proizašla dogmatičnost apsolutnosociološkog shvatanja istorije jeste strana na koju najviše upiru prstom sadašnji neoromantičari, pristalice njemačke buržoaske kulturnoistorijske škole, koji sociološkoj historiografiji suprostavljaju subjektivističko shvatanje istorije i istoriju kao »Geisteswissenschaft«¹²⁾ Za njih je to danas

bilo socijalnih revolucija u pravom smislu riječi pokazao sam u referatu na Međunarodnom kongresu istoričara u Beču 1965. godine (vidi: **Staleži, klase i revolucija u istoriji**, JIČ 3/1965, 3—12).

9) Vidi moju raspravu **Stupnjevi razvitka historiografije u istorijsku nauku**, Radovi Naučnog društva BiH XX, Sarajevo 1963, 5—55.

10) **История и социология**, Radovi Ak. nauka i umj. BiH XLI, Sarajevo 1971, 11.

11) **The Science of History is broader than Social Science**, Radovi Ak. nauka i umj. BiH XLIX, Sarajevo 1973, 11—12, 15.

12) Zapadnonjemački istoričar Th. Schieder u referatu na Kongresu istoričara u Moskvi izložio je tvrdnju da su se istorija i sociologija toliko približile da se postavljaju

društveno preživio »Geschichtsbild« koji je bio karakterističan za XIX vijek. Tu, razumije se, uključuju i Marksa i savršeni marksizam, koji je kao i pozitivizam, zastario pogled na svijet, ali jedna trećina čovječanstva je prožeta tim učenjem dogmatiziranim od Lenjina i Staljina.¹³⁾ Društveno je preživjelo i interesovanje publike za istoriju.

Kao preteču toga pohoda protiv »načina mišljenja XIX vijeka« stavljaju njemačkog filozofa Fr. Nietzschea (1844—1900), tvorca ideje o natčovjeku. Navodi se njegov traktat *Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben* (O koristi i štetnosti istorije za život).¹⁴⁾

Nietzsche kaže da istorija konstituisana kao čista nauka znač propast za čovječanstvo. Istorija mora da služi životu, a onda služi jedno neistorijskoj sili. Ljudi i narodi treba da poznaju istoriju, ali u određeno mjeri, kao i određene vrste istoriografije za različite momente u svojoj istoriji. Ako postoji previše istorijskog znanja ili ako se pojavljuje za taj momenat u istoriji naroda neodgovarajuća vrsta istoriografije, to nanosi štete. Sa tri stajališta istorija pripada živom čovjeku: prvo, kao onome koji radi i koji se trsi, drugo, kao onome koji čuva i poštuje, treće, kao onome koji pati i treba oslobođenje. Tome odgovaraju tri vrste istoriografije: monumentalna, antikvarna i kritička. Na kraju zagovara »pravo obrazovanje« protiv postojećeg, obrazovanje koje će povratiti istoriografijom iskvareno zdravlje naroda, da bi narod povratio svoje instinkte i time svoju čestitost.¹⁵⁾

Nije potrebno ovdje podvlačiti da je Nietzscheovu filozofiju iskoristio nacionalsocijalizam. Nije takođe potrebno ovdje razglabati na koje pravce u shvatanju istorije uticala ta filozofija. Ali treba podvući krajnje subjektivistički stav u shvatanju šta treba da bude istoriografija, iskazan u vrijeme kad se istoriografija počela zaista razvijati u nauku. Međutim, pored sveg dosadašnjeg razvitka istorijske nauke, i danas se postavlja pitanje da li istoriografija može i treba da bude nauka ili se prilagođava svome vremenu, izražava težnje svoga vremena i proširuje ih i na prošlost, da li treba da pragmatički služi potrebama svoga vremena, odnosno potrebama određene ideologije. Na tom planu postavljaju se izvjesni za istorijsku nauku važni konkretni problemi. Takođe je važno pitanje da li je štetno previše »istorizma«. Kao što je poznato, danas je aktuelna parola kako je kod nas u obrazovanju, naročito u visokoškolskom obrazovanju, mnogo »istorizma«.

Interesantno je, inače šta se navodi od strane njemačkih buržoaskih mislilaca o istoriji kao razlog za gubljenje interesa publike za

pitanje da li treba istorija da prekine svoju tradicionalnu akademsku i sadržajnu vezu sa *Gelteswissenschaft*. Zapravo, on postavlja pitanje samostalnosti istorije s obzirom na tu tijesnu vezu. kaže da istorija nema potrebe da se odrekne svoje samostalnosti, odnosno da prestane da bude *Gelteswissenschaft*, da se istorija i socijologija uzajamno dopunjavaju (Th. Schieder, *Unterschiede zwischen historischer und sozialwissenschaftlicher Methode*, Доклады Конгресса, т. I, част первая 1973, Москва 15).

¹³⁾ *Das Fischer Lexikon*, Geschichte, Frankfurt am Main 1961, 98, 116—119.

¹⁴⁾ *Ibidem*, 10—11, 94.

¹⁵⁾ Fr. Nietzsche, *Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben*, Fr. Nietzsche Werke in zwei Bänden I, Leipzig 1930, 31—40.

istoriju koje se manifestuje u današnje vrijeme. Prvi je razlog — navodi se — razbijanje ranijeg vodećeg buržoaskog sloja razvitkom modernog industrijskog društva. Izgubio je svoju poziciju taj bogat, društveno nezavisan, obrazovan društveni sloj. Moderno industrijsko društvo zahtijeva usko stručno angažovanje. S druge strane — kaže se — radništvo koje je ranije pod uticajem marksističkog učenja imalo interesa za istoriju danas gubljenjem interesa za revoluciju izgubilo je interes i za istoriju. Gubljenje interesa za istoriju kod publike nije posljedica demokratizacije kulture nego je socijalnostrukturnog karaktera zbog razvitka novog industrijskog društva i birokratije. To je pojava otuđenja čovjeka. Ali se ono ne može prevazići naivno-pozitivističkim načinom mišljenja koji u istoriji vidi progresivni razvitak ljudskog roda, iako takav način mišljenja živi još uvijek kao većine stručnih historičara. Jer danas »svijest o kontinuitetu historijskog života kao sveze stvaralačkog djelovanja mnogih generacija isčezava naočigled predstave da je historijska bit prirodno događanje puno vulkanskih erupcija i slijepog razaranja.« Poslije toga se navodi Nietzscheova u njegovo vrijeme neuspjela borba da oživi antičko grčko-rimsko shvatanje koje je smatralo istoriju kao prirodno narastanje, propadanje i ponovo narastanje istog.¹⁶⁾

Njemački filozof W. Windelband (1848—1915) podijelio je nauke na nomotetske koje mogu konstatovati zakone u procesu, i ideografske, »Geisteswissenschaften«, koje mogu samo ustanoviti pojedinačno, individualno. Slično gledište je zastupao H. Rickert (1863—1936) koji je naglašavao individualnost kulturnoistorijske pojave. Njemački neoromantičari uzimaju tu podjelu, oglašavaju istoriju kao »Geisteswissenschaft«. Ona može samo da prikaže »Kultursynthese«, narastanje kulturnih tekovina u historijsku cjelinu i da da ocjenu vrijednosti tih tekovina. Time oni stvarno odriču istoriji karakter nauke i potvrđuju ono što je rekao A. Schopenhauer (1788—1860) da istorija nije nauka nego samo znanje.

Ipak se jedan buržoaski mislilac i historičar suprostavio drukčije apsolutnosociološkom shvatanju istorije, ne odričući naučni karakter istorije. Bio je to H. Berr (1863—1954). U svom djelu **La Synthèse en histoire** i u nekim drugim djelima pokušao je formulisati naučnu historijsku sintezu kao tri vrste kauzalnosti: tekuće historijske kauzalnosti, socijalne nužnosti i unutrašnje logike razvitka koja se kod njega stvarno svodi na intelektualni razvitak. Apstraktna priroda toga pokušaja nije mogla dati rezultate u primjeni, u prikazu svjetske istorije, a Berr je svoju teoriju i formulisao kao prolegomena za taj prikaz. Moderna francuska historiografija, koja započinje Berrom, okrenula je sintezu u istoriji ka antropogeografiji u prošlosti. Dobro poznati francuski historičar F. Braudel konstruiše na toj osnovi istoriju u spratove: U osnovi prirodna postojanost, iznad toga dugotrajna strukturalna uslovljenost i na vrhu događajnost.¹⁷⁾ Mehanički i statički karakter te teoretske konstrukcije je očevidan. Ta moderna francuska historiografija ne može da izađe na

¹⁶⁾ Das Fischer Lexikon, Geschichte, 99.

¹⁷⁾ F. Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, t. I², Paris 1966, 16—17.

kraj sa istorijskim tokom, sa događajnom istorijom.¹⁸⁾ Međutim, svojom upućenošću na svestranu sintezu u istoriji, makar i ograničenu statičnošću, da li je zamašne doprinose istorijskoj nauci.

U savremenoj istorijskoj nauci zastupljena shvatanja mogu se svesti na dva osnovna pravca:

1) Gledište koje istoriju izjednačava sa inelektualnim, duhovnim životom u prošlosti, njime tumači razvitak čovječanstva. To se gledište izražava u raznim jednostranim kulturnoistorijskim školama. Kulturni razvitak je, prema tom gledištu, uslovljen ljudskom prirodom, pa kulturno-istorijskim problemima to gledište u izvjesnim svojim varijantama prilazi jednostranim »antropološkim« objašnjenjem.

2) Gledište koje izjednačava istoriju sa razvitkom društva. Predstavljeno je pravcima apsolutnosociološkog shvatanja istorije. Tu spada i postmarksističko shvatanje istorije. Ono je danas najizrazitiji zastupnik apsolutnosociološkog pravca.

Nijedan od tih pravaca ne može u historiografiju unijeti tako isključivo svoje shvatanje da ne vodi računa o drugim momentima u razvitku, ali ta gledišta svojom usmjerenošću ka jednostranom objašnjenju istorijskog procesa dolaze u roskorak sa stvarnim karakterom procesa.

Tu jednostranost u svom položnom položaju pokušavaju da prevaziđu neki predstavnici savremene francuske istorijske škole. Ukoliko zastupaju Berrovu »naučnu istorijsku sintezu«, mogu se smatrati kao shvatanje koje se tim izdvaja. Ali u stvarnom prilazu to gledište naginje jednostranom antropogeografskom objašnjenju istorije.

Ipak treba naglasiti da se postmarksističko shvatanje istorije odvaja od gledišta građanske istorijske nauke. Postmarksizam je, istina, Marxov ekonomizam u objašnjenju društvenih odnosa pretvorio u apsolutnu teoriju^{18a)} i time odstupio od Marxovog metoda saobraženog prirodno-istorijskom karakteru osnovnog procesa u razvitku ljudskog roda, ali se dosljednim ekonomističkim objašnjenjem društvenih pojava razlikuje od ostalih apsolutnosocioloških shvatanja istorije. S te strane, ne samo ideološki nego i naučno posmatrano, postoji velika razlika između buržoaskih pravaca u istorijskoj nauci i postmarksističke istorijske nauke.

Marx i Engels su smatrali istoriju samostalnom naukom, čak i jedinom naukom. U **Njemačkoj ideologiji** oni vele:

»Mi znamo samo za jednu nauku, nauku istorije. Istorija može da se posmotra sa dvije strane, može biti izvedena u istoriju prirode i istoriju

¹⁸⁾ Ta francuska istorijska škola istupa protiv »događajne istorije« (l'histoire événementielle), koju još zove tradicionalnom, u ime »strukturalne istorije« (l'histoire structurale). Kritiku shvatanja te škole dao sam u ranije citiranoj raspravi **Stupnjevi razvitka historiografije u istorijsku nauku** i u raspravi **Sinteza kao metod u istoriji** (Radovi Ak. nauka i umj. BiH XXXII, Sarajevo 1967, 5—51).

^{18a)} Marx je pokazao da su svi društveni odnosi uslovljeni ekonomskim odnosima, da iz njih proizlaze, ali je nastanak društvenih odnosa tumačio promjenama u načinu proizvodnje, a ne razvitkom društvenih odnosa iz društvenih odnosa kao cjelina, kao društva. Marx se, šta više, izjasnio protiv objašnjenja nastanka kapitalizma iz sljedovanja društvenih oblika kako su se oni istorijski javljali.

ljudi. Te dvije strane se ne mogu rastaviti, istorija prirode i istorija ljudi uslovljavaće jedna drugu dok ljudii postoje.«¹⁹⁾

Marx i Engels su inače toliko podvlačili svoj istorijski prilaz društvenim problemima i toliko su naglašavali da naučni pristup problemima razvitka ljudi mora odgovarati prirodno-istorijskom karakteru procesa, da nema potrebe do se o tome ovdje naširoko i nadugačko raspređa.

S tim u vezi mora se naglasiti da pitanje karaktera istorije kao nauke nije jednostavno.

U predgovoru za **Prilog kritici političke ekonomije** Marx kaže da u posmatranju prevrata koji nastaje socijalnom revolucijom treba praviti razliku između prevrata u materijalnim odnosima koji se dadu konstatovati sa tačnošću prirodnih nauka i između pravnih, političkih, religioznih, umjetničkih, jednom riječi, ideoloških oblika, u kojima ljudi postaju svjesni sukoba i bore se za rješenje.²⁰⁾ Marx i Engels su na mnogo mjesta rekli da ideologija proizlazi iz materijalnih društvenih odnosa, da je njima određena. Ali su u isto vrijeme rekli da je ideologija, tako nastala i određena, jedna strana razvitka.²¹⁾

Ideološke pojave, iako nastale iz materijalnih odnosa, imaju svoju povezanost, pa mogu biti posmatrane kao tekovine ljudskog roda u sklopu opšteg razvitka. Još više ima svoju logiku izrastanja jednih tekovina iz drugih razvitak nauke i tehnike, iako je uklopljen u proces opšteg razvitka i njime prožet. S te strane kulturna istorija, kao tekovinska istorija, ima opravdanja kao samostalna istorijska disciplina. Ali nije opravdana naučna pozicija koja apsolutizuje kulturni razvitak i istorijski proces posmatra samo kao narastanje kulturnih tekovina u kulturnu cjelinu jedne epohe i njihovo prenošenje iz epohe u epohu. Ta naučna pozicija oduzima tekovinskoj strani istorijskog procesa životnu osnovu na kojoj počiva, onu osnovu u kojoj se mogu konstatovati zakoni razvitka.

Izvjese istorijske discipline, izvjesne istorijske nauke, bave se pojavama u materijalnoj oblasti života, gdje se može konstatovati zakonitost u razvitku, a izvjesne istorijske nauke zbilja spadaju u »Geisteswissenschaften«, ali ne po tome što će se konstituisati kao idiografske nauke bez veze sa nomotetskim, nego po tome što će pojave u duhovnoj oblasti razvitka proučavati kao njihovo narastanje u istorijski stvorenu kulturnu cjelinu, ali razvitak u toj oblasti naučno objašnjavati uslovljenošću sa materijalnom i društvenom osnovom razvitka.

Savremenoj istorijskoj nauci je vrhunski zadatak da prikaže i objasni dosadašnji svestrani razvitak ljudskog roda i njegovih dijelova, naroda i nacija. Taj razvitak se ne može objasniti bez shvatanja o prožimanju materijalnog, društvenog i idealnog u istoriji, kao i bez shvatanja da je; uz opštu određenost idealnog materijalnim, sticaj tih strana u razvitku uvijek istorijski dat i određen, što će reći da u pojedinim periodima razvitka ne ostaje uvijek isti. Još se mora uzeti u obzir da se u svjetskim i

19) Marx—Engels, **Die Deutsche Ideologie**, Werke 3, Berlin 1962, 18.

20) K. Marx, **Zur Kritik der Politischen Ökonomie**, Werke 13, Berlin 1964. 9.

21) **Die Deutsche Ideologie**, 18.

međunarodnim razmjerama u istoriji pojavljuje sticaj različitih stupnjeva u razvitu i različitih tendencija, često suprotstavljenih. Iz toga proizilaze suprotnosti koje nekad mogu biti od ogromne važnosti. I druge istorijske komplikacije mogu da budu od presudnog značaja za razvitak. Stoga dosadašnji razvitak čovječanstva ne može biti objašnjen nikakvom jednostranom filozofsko-istorijskom teorijom nego koncepcijom opšte istorije²²⁾ koja će biti saobražena stvarnom procesu razvitka u preistoriji, praistoriji, istoriji izrastanja epoha ekonomske formacije društva sa njihovim istorijski složenim krizama u razviku i na kraju u pravoj svjetskoj i revolucionarnoj istoriji u novom vijeku.²³⁾

Ali se istorija kao nauka ne bavi samo objašnjenjem procesa razvitka ljudskog roda i njegovih dijelova, naroda i nacija, nego i rezultatima toga razvitka, objašnjava narastanje tekovina ljudskog rada, naroda i nacija. Tekovine moraju biti ocijenjene ne samo sa stanovišta datog momenta u razviku nego i sa stanovišta opšteg razvitka ljudi, opštečovječanskog stanovišta. Moraju biti ocijenjene sa stanovišta filozofije, aksiologije. Međutim, aksiologija sa svoje strane, ako ne želi biti apstraktna filozofska disciplina, koja će sadašnju društvenu prirodu ljudi i njojzi svojstvena shvatanja i na tome zasnovane vrednosne sudove oglasiti vječnim, nezavisnim od vremena i uslova, mora se osloniti na rezultate istorije kao pozitivne nauke u pitanju procesa očovječavanja čovjeka. Ali u isto vrijeme mora uzeti u obzir tendencije daljeg razvitka savremene društvene stvarnosti, njenu okrenutost u razviku prema budućnosti. Tu mora da se oslani na pozitivna istraživanja materijalne osnove društva u kojoj se i mogu konstatovati tendencije razvitka, na onaj dio u istorijskoj cjelini pojava povezanih društvom koji pokazuje tendencije kretanja naprijed, a ne na onaj dio koji zaostaje u razviku i svojom prirodom se naknadno saobražava razviku. Ali mora imati takođe stav prema tom dijelu koji zaostaje. Mora se odgovoriti na pitanje kakve će kvalitetne promjene u svijesti ljudi izazvati materijalna osnova, zahtijevajući svojim razvitkom društvene promjene, i to u svijesti ljudi koji su društveno podijeljeni. Takođe se mora odgovoriti kako će promjene koje se najavljuju u materijalnoj osnovi, kad se ostvare, djelovati na svijest ljudi. Na to se ne može odgovoriti bez filozofije istorije, bez discipline koja govori o odnosu materijalnog, društvenog i svjesnog u istoriji uopšte.²⁴⁾ Pri tom postupku kojim treba da se dobije opšta teorija razvitka nije ni najmanje lako prijeći sa

22) Marx se stalno izjašnjavao protiv opštih filozofsko-istorijskih teorija kad treba da se objasne istorijske pojave (vidi Marxovo pismo ruskoj javnosti od nov. 1877. — Marx-Engels, *Ausgewählte Briefe*, Berlin 1953, 219).

23) Niti je bilo prije uspostavljanja svjetskog tržišta prave svjetske istorije niti je prije buržoaskih revolucija bilo pravih socijalnih revolucija.

24) Znam da je Engels rekao da je »filozofiji istorije odzvonilo«, ali isto tako znam da je rekao da će na njeno mjesto doći uopšteno izvod iz pozitivnog istorijskog znanja. Engels je mislio na značenje koje je imao termin filozofija istorije u njegovo vrijeme. Samo Engels nije mogao ni u snu sanjati da će Marxove pristalice utvrditi baš filozofiju istorije protiv koje su se Marx i on stalno izjašnjavali. Ali bez obzira na to kako će se protumačiti Engelsove riječi protiv filozofije istorije, ja znam dobro što ovdje tvrdim i zašto tvrdim, čak i ako se Engelsove riječi imaju shvatiti tako da nema ni govora o bilo kakvoj filozofiji istorije. Samo mislim da ja ovdje ništa originalno nisam rekao, da je ovo saglasno sa izvornim marksizmom.

pune istorijske sinteze koja obuhvata sve strane društvom povezanog života, kad je riječ o izrazitoj prošlosti, gdje se dinamika razvitka kao ostvarena istorijski konstatuje, na odvajanje društvene osnove od društvenog nadgrađa da bi se dobila dinamika daljeg kretanja i njegovog djelovanja na nadgrađe u procesu koji se ostvaruje u savremenosti. To nije lako shvatiti čak ni u opštoj formi. Da je lako, ne bi u savremenom marksizmu bilo toliko zbrke oko istorije, sociologije i filozofije istorije.²⁵⁾ Ali se ja ovdje ne mogu upuštati u probleme i teškoće toga metodološkog postupka.

Ni istorija prema aksiologiji ne može biti zatvorena u svoje okvire. Ona se ne može oglušiti o zahtjev da ocijeni vrijednost pojedinih stadija, perioda i faza u razvitku ljudskog roda sa opštečovječanskih pozicija. S tog stanovišta prirodna istorija ljudskog roda ima svoje stadije razvitka: preistoriju, praistoriju, istoriju i pravu istoriju ljudskog roda (ili: divljaštvo, varvarstvo, istoriju ranijih civilizacija i istoriju savremene civilizacije). Posljednji stadij kao prava istorija ljudskog roda se nalazi **in statu nascendi**. To se sve ne može shvatiti bez aksiologije, bez ocjene šta ti stadiji vrijede za razvitak čovjeka u pravog čovjeka. Ali ta ocjena mora biti zasnovana na upoređenju materijala koji daje istorija kao pozitivna nauka, kad je riječ o ostvarenom procesu razvitka. Filozofija ne smije iz glave konstruisati razvitak, tako se proces ne može objasniti. Ali aksiologija mora biti primijenjena u prilazu pojedinim stadijima, periodima i fazama razvitka. Realna aksiologija, međutim, u svojim najširim istorijskim ocjenama omogućena je samo upoređenjem sa materijalom stvarne istorije i filozofijom istorije koja je zasnovana na stvarnoj istoriji.

Marksistička filozofija istorije, istorijski materijalizam, filozofski pogled na odnos materijalnog života ljudi, društvene biti i svijesti uopšte, za ispitivanje prošlosti, ukoliko je riječ o postignutom razvitku, samo je putokaz za stvarno istorijsko ispitivanje. Ukoliko je riječ o ostvarenom procesu, svestrani razvitak ljudskog roda, odnosno njegovih dijelova, naroda i nacija, moguće je u misli obuhvatiti samo istorijskom koncepcijom koja će biti saobražena prožimanju prirodnog i istorijskog u procesu razvitka, koji obuhvata, prvo, razvitak društvom organizovanog materijalnog života ljudi, razvitak koji proces i karakter samog društva određuje, drugo, izrastanje, razvitak i smjenu društava, kojima su razne strane života organizovane u jednu istorijsku cjelinu, i treće, izrastanje i prerastanje kulturnih i civilizacijskih u procesu izraslih cjelina u kojima se razvitak kao napredak izražava.

²⁵⁾ Na Kongresu istoričara u Moskvi 1970. bila je prva tema odnos istorije i društvenih nauka. Ni referenti ni diskutanti pristalice apsolutnosociološkog shvatanja (najviše postmarksisti) nisu mogli izaći na kraj sa pitanjem šta je predmet izučavanja istorije, a šta sociologije. Na idućem Kongresu u San Francisku stavljena je kao prva velika tema odnos istorije i društva, a referent je iz Sovjetskog Saveza. U **Sovjetskoj istorijskoj enciklopediji** se kaže da je istorija nauka o razvitku društva i da je njen predmet izučavanja konkretni i svestrani život društva, ali da formulacija opštih zakona razvitka društva kao predmet pripada opštoj teoretskoj sociologiji, a naučna marksistička sociologija je istorijski materijalizam, koji je marksistička filozofija istorije (vidi članak o istoriji i o istorijskom materijalizmu u 6. svesci Enciklopedije, Moskva 1965).

Koncepcija mora biti usaglašena sa konkretnom istorijskom slučenosti tih momenata, kao što mora staviti na svoje mjesto krizne i prelomne momente u razvitku koji proizlaze iz istorijske slučenosti konkretnih za taj moment odlučujućih pojava u razvitku. Ali treba naglasiti da je istorija u izgradnji opšteg pogleda na razvitak ljudskog roda ograničena na ostvareni proces. Za savremeni život opšta teorija o razvitku ljudskog roda, okrenuta prema prošlosti, mora biti sama na bitno za razvitak svedena istorija. Okrenuta prema budućnosti, opšta teorija o razvitku ljudskog roda mora se osnivati na ispitivanju društvene i kulturne stvarnosti u osnovi, u kojoj se mogu sa tačnošću konstatovati stvarne tendencije razvitka, i na procjeni na osnovu opšte logike o ljudskim stvarima i odnosima, logike zasnovane na stvarnom poznavanju istorije, odnosno na osnovu istorijskog materijalizma, kakvo će djelovanje imati nastupajuće promjene, koje kao tendencije možemo egzaktno konstatovati u materijalnoj osnovi, na one strane života ljudi koje su, po prirodi svojoj, posljedice razvitka i nužno u razvitku zaostaju, odnosno kakve će modifikacije nastati u prirodnim odlikama ljudi.

Jasno je da shvatanje o razvitku mora sadržati i finalitet, jer razvitak i u svom procesu sadrži tendencije ka završetku u kojem će nastati drugo stanje, viši nivo u razvijenosti. Ali finalitet u shvatanju procesa mora biti saobražen stvarnom procesu, što će reći, kad je riječ o razvitku ljudi, da mora biti istorijski u punom smislu riječi. Tendencija razvitka sadašnje industrijske civilizacije,²⁶⁾ čija je logična posljedica socijalizam i rađanje svjetske zajednice naroda, nisu uvijek postojale. Čitav razvitak čovječanstva do industrijske civilizacije ne može se — kao što hoće postmarksisti — podvrgnuti finalitetu koji se u industrijskoj civilizaciji izražava.²⁷⁾ Može se, međutim, konstatovati u vrijeme starovjekovnih i srednjovjekovnih istorijskih situacija poslije narastanja novčanog kapitala tendencija ka razvitku kapitalizma, koji je poslije nastanka u novom vijeku razvio krupnu industriju. Ali se ne može čitav dokapitalistički razvitak podvrgnuti jednom osnovnom cilju, razvitku »industrijskog društva« — kao što su to htjeli neki buržoaski stvaraoci teorija o razvitku društva. U toku razvitka čovječanstva može se konstatovati jedna konstanta, proces očovječavanja čovjeka, ali ne kao komponenta koja razvitak određuje, nego kao opšta posljedica razvitka. Postignuti nivo u tome razvitku postaje sastavni dio razvitka. Mi i ne možemo odrediti pojedine stadije u razvitku, pa i ovaj naš industrijski stadij, po vrijednosti za razvitak čovjeka, ako ne uzmemo taj momenat u obzir, proces očovječavanja čovjeka. Samo taj momenat naučno ne objašnjava proces razvitka čovječanstva, jer se ne može opšta posljedica procesa oglasiti kao osnovni uzrok procesa.

²⁶⁾ Nema smisla govoriti o industrijskom društvu kad u industrijskoj epohi postoji kapitalističko društvo, koje je začelo industrijsku epohu, i socijalističko društvo koje je posljedica razvitka industrijske epohe. Ali se može govoriti o industrijskoj civilizaciji. Svi će lako zapaziti da našoj savremenoj civilizaciji daje pečat razvitka industrije i nauke.

²⁷⁾ U industrijskoj civilizaciji se izražava tendencija nestanka podloge za postojanje kapitalizma i tendencija za razvitak socijalizma, kao i tendencija za jačanje svjetske zajednice naroda. To je ujedno epoha socijalnih revolucija.

Neću naširoko i nadugačko dokazivati u opštoj formi da je upoznavanje čovječanstva sa svojim dosadašnjim razvitkom prijeka potreba. A naročito nemam namjeru da opširno dokazujem da je to prijeka potreba za napredne snage u današnjem društvu. Bez toga ne mogu imati orijentaciju u svojoj borbi za dalji razvitak. Bolje će biti da vidimo šta nam nude neke danas vladajuće teorije u pogledu orijentacije za budućnost, pozivajući se na dosadašnji razvitak.

Kratkovida pozitivistička futurologija statističkim metodama i nekim uporednim metodama prati kvantitativni porast pojedinih pojava u materijalnom i društvenom životu ljudi, jednostavno ga produžuje u budućnost i iz toga izvodi zaključke kao da se u uslovima neće ništa kvalitetno promijeniti. Ona se služi istorijskim prilazom kratkog daha. Vrijednost toga postupka, kao i istog postupka u konstatovanju opadanja nekih pojava, ne treba potcjenjivati. On je vrlo koristan za vremenski određeno privredno i društveno planiranje. Takođe ima vrijednosti da ukaže ljudima na posljedice koje će nastupiti ako se porast pojedinih pojava nesmetano produži. U tom pogledu daje orijentaciju o nekim egzistencijalnim pitanjima današnjice, jednostranu kao predviđanje budućnosti, pa stoga za duži period nepodesnu, ali egzaktnu u svojoj jednostranosti i ograničenosti.

Više nas, međutim, interesuju one teorije koje pretenduju da imaju odgovor, orijentaciju za budućnost, no osnovu šireg zahvatanja u istoriju, koje stvaraju opšte zakone istorijskog razvitka i na osnovu njih pružaju orijentaciju za budućnost.

Na osnovu toga što se napredak sastoji u kulturnim tekovinama i što u istoriji ljudskog roda postoje kulture i civilizacije kao istorijski stvorene cjeline, nastala su jednostrana kulturnoistorijska shvatanja istorije. Propast nekih ranijih civilizacija, a naročito propast grčko-rimske civilizacije krajem starog vijeka i nastajanje srednjovjekovne hrišćanske evropske civilizacije u srednjem vijeku, kao činjenice, služile su za podlogu shvatanju da istorija čovječanstva predstavlja rađanje, razvitak i propast civilizacije, da je to vječni zakon istorijskog kretanja. Danas je vrlo popularna teorija engleskog historičara A. Toynbee-a koji je pesimističkoj teoriji O. Spenglera (1880—1936) o nadolazećoj propasti zapadnoevropske civilizacije dodao spasonosnu ideju da religije podižu civilizacije koje propadaju na viši stepen, pa da je spas danas u tome što će nova svjetska religija podići savremenu civilizaciju na viši stepen.²⁸⁾ Lako je zapaziti da je ta teorija izvan svakih realnih odnosa sa savremenom stvarnošću, iako je u obrazloženju vrlo krcata istorijskim znanjem. Međutim, zapadnonjemački neoromantičari, pristalice takođe jednog kulturnoistorijskog shvatanja istorije, drukčije, u opštoj filozofskoistorijskoj formi, postavljaju tvrdnju o pretnji propašću sadašnjoj civilizaciji: istorijska bit nije sveza stvaralačkog djelovanja generacija već je prirodni proces pun vulkanskih erupcija i lijepog razaranja.

Tome se protivi postmarksistička istorijska misao koja s pravom društveni razvitak i revoluciju u društvenim odnosima suprotstavlja toj od neoromantičara podvučenoj strani razvitka. Ali ona apsolutizuje društveni

²⁸⁾ Teynbee je izložio opširno svoju teoriju u mnogo knjiga svoga djela **A Study of History** (u izvodima prevedene i kod nas), kratko je izložio osnove svoje teorije u djelu **Civilization on Trial**.

razvitak. S tim u vezi je pitanje da li postoje opšti zakoni razvitka društva, opšti društveni zakoni, koji su ujedno zakoni progresivnog razvitka ljudskog roda. Postmarksizam upravo tu odstupa od izvornog Marksovog učenja svojom teorijom o razvitku i smjeni pet društveno-ekonomskih formacija. Pokazao sam u nekoliko svojih radova i ukazao sam ranije kratko ovdje da je ta teorija, koja finalitet savremenog razvitka ugrađuje u čitav razvitak ljudskog roda, nesaglasna sa Marxovom teorijom. Prije kapitalizma ne može se govoriti o tome da postoji stvarna svjetska istorija i da se u materijalnim odnosima ljudi pojavljuju tendencije koje stvarno vode u socijalizam. Zapravo, socijalizam kao realni i istorijski ostvariv cilj nastaje tek razvitkom krupne mašinske industrije, načina proizvodnje sa sasvim novim karakteristikama prema dotadašnjim načinima proizvodnje. Danas čovjekova sredstva za vladavinu nad prirodnim silama i moderni način proizvodnje zahtijevaju jačanje svjetske zajednice naroda i izmiču kapitalizmu sve više podlogu za postojanje.

Zbog toga problemima sadašnjice nije moguće prići jednom opštem filozofskoistorijskom teorijom nego se savremeni procesi moraju izučavati u svome toku. Tako se mora prići i najegzistencijalnijim pitanjima današnjice. Ali savremenost ima svoju istoriju bez koje se njeno kretanje ne može razumjeti, pa se čak iz samog modernog procesa, kao takvog, ne može ni ocijeniti dokle je čovječanstvo u razvitku došlo i šta moderni razvitak za čovječanstvo znači.

Najegzistencijalnije teoretsko pitanje današnjice se povezuje sa osnovnim problemom filozofije istorije, sa pitanjem šta je istorijski proces?

Da li je istorijski proces »prirodno događanje puno vulkanskih erupcija i slijepog razaranja«, kao što tvrde neoromantičarski filozofi istorije, ili je »sveza stvaralačkog djelovanja mnogih generacija«, što je, po tim neoromantičarima, zastarjelo mišljenje iz XIX vijeka? S tim u vezi je pitanje da li se čovjekova shvatanja mijenjaju, shodno njegovoj novoj poziciji u prirodi i u društvu, ili čovjekova društvena priroda ostaje uvijek ista, odnosno da li toliko zaostaje u odnosu na razvitak materijalnog života ljudi da onemogućava dalji razvitak i čak vodi propasti?

To su egzistencijalna pitanja za čovjeka danas. Na to se može odgovoriti samo ozbiljnim proučavanjem stvarne istorije i savremene stvarnosti, a ne površnim posmatranjem koje bira na brzinu činjenice prema onome što je posmatrač navikao da misli, odnosno prema predrasudama koje čovjek ima shodno svojoj poziciji u društvu i s tim u vezi shodno svome obrazovanju.

A proučavanje stvarne istorije pokazuje da je istorija ljudi prirodno-istorijski proces koji se naprijed kreće kao »sveza stvaralačke djelatnosti mnogih generacija«. Ali se ta djelatnost istorijski organizuje u načine proizvodnje koji svojom zakonitošću razvitka uslovljavaju ostale strane života ljudi u društvenoj zajednici i dalji napredak ljudskog života. Pored svih kriza u razvitku, od kojih su neke bile vrlo duboke, stvaralačkom djelatnošću generacija progresivni razvitak je doveo do načina proizvodnje koji stvara revolucionarno vrijeme u kojem se rađaju stvarni uslovi u kojima može da počne proces ovladavanja čovjeka svojom sudbinom.

To je sagledao Marx, a svako iole ozbiljno proučavanje savremene stvarnosti pokazuje da je moderni razvitak postavio kao imperativ, čak kao ultimatum, čovječanstvu da mora ovladati nekim stranama razvitka i da mora saobraziti odnose u svijetu novom stanju, novoj poziciji čovjeka prema prirodi.

ἄνθρωπος θεῶν (Poznaj samog sebe) pisalo je na Apolonovom hramu. To je vrhovno geslo starogrčkog humanističkog duha koje je i danas u važnosti. Ali je čovjek i društveno biće koje za puno poznavanje samog sebe mora imati odnos prema društvu. U izgrađivanju čovjekove društvene svijesti, kao što svako zna, istorija čiji je vrhunski naučni zadatak da objasni svestrani razvitak ljudskog roda i njegovih dijelova naroda i nacija, faktor je od ogromne važnosti. Uostalom, mislim, ovdje je dovoljno ukazano da je naučno tačna istorija ljudskog roda prijevika potreba za izgrađivanjem samosvijesti čovječanstva da se snađe u egzistencijalnim pitanjima sadašnjice.

Ali istorija kao nauka ima svoj specifičan zadatak. Ona treba da rekonstruiše društvom organizovan i nivoom kulturnog razvitka ispunjen život ljudi u prošlosti, da dâ rekonstrukciju, sliku stanja i kretanja u toj oblasti u prošlosti. Ta rekonstrukcija mora dati sažetu naučnu sliku svedenu na bitno. To je **eruditska sinteza**, kako je naziva Berr, **istorijska sinteza na stručnom nivou**.²⁹⁾ Istina, teorije koje u istorijskoj nauci vladaju utiču na karakter te slike. Ali sve širim i dubljim proučavanjem istorijskih izvora primjenom sve boljih metoda u istorijskom ispitivanju i realnom istorijskom sintezom dobijaju se sve tačniji rezultati ispitivanja i time sve više objektivna slika o stanju i događanju u prošlosti.

Ta strana u radu istoričara je najviše izložena kritici. Zapravo, mnogi kritičari ne uzimaju u obzir da je istoriji vrhunski zadatak da prikaže i objasni dosadašnji svestrani razvitak ljudskog roda, smatrajući da je to dao istorijski materijalizam. Na taj način se u predavanjima pretače uglavnom postmarksistička »teorija o razvitku društva«, filozofija istorije, »opšta sociologija«, nesaglasna sa stvarnom istorijom ljudskog roda i sa Marxovim izvornim učenjem. Kritika, razumije se, ima pravo kad uzima na nišan istorizam bez sadržajne istorijske perspektive, bez konkretnog evolucionizma. Takav je istorizam besplodan. Ali bez tačne slike prošlosti ne može biti ni istorijska nauka kad prilazi svojim naučnim zadacima. Ta slika je potrebna za sve intelektualne djelatnosti koje moraju, svaka na svoj način, imati odnos prema prošlosti. Drugo je pitanje u kom je obimu potrebna istorija za pojedine struke kao nastavni predmet.

Istorija opisuje i subjektivnu stranu u borbi čovjeka za bolje uslove života i za slobodu. U životu i djelatnosti ljudi u prošlosti čovjek jednostavnim postupkom nalazi uzore i rješenja za mnoga životna pitanja. Poricati da je u tom pogledu istorija učiteljica života, što je kao saznanje dala starogrčka misao, nije saglasno sa čovječijim iskustvom. Drugo je pitanje kako čovjek treba da uklopi uzore iz istorije u svoje vrijeme.

²⁹⁾ H. Berr, *La Synthèse en histoire*, Paris 1953², 14; B. Đurđev, *Sinteza kao metod u istoriji*, 22, 33—34, 37.

Bez svijesti o svojoj istoriji, narodi i nacije ne bi mogli postojati. Može se neko ljutiti što narodi i nacije postoje, pa isticati potrebu jedinstva ljudskog roda ili jedinstva jugoslovenskih naroda bez nacionalnih suprotnosti, ali je fakat da narodi i nacije postoje, da među njima postoje prirodne i istorijski stvorene razlike, pa se narodi i nacije, zemlje i države nalaze na raznim stupnjevima razvitka. U tim uslovima jača svjetska i naša zajednica naroda. Svjetska civilizacija takođe se razvija, ali u uslovima nacionalnih kultura i regionalnih civilizacija koje su istorijski nastale. Neke su pojave u kulturi postale svjetske, a neke su pretežno u okvirima narodne kulture. Jasno je da to tako mora biti kad znamo istorijske pretpostavke i nasljeđa u kojima se proces odigrava.

Nacionalni i društveni ideološki uticaji teže da u određenom pravcu usmjere istorijsku nauku, pa čak češće da iskrive sliku koju bi istorijska nauka, sama po sebi, objektivnije mogla da da nego pod tim uticajima. Tu je pritisak države i birokratskih elemenata nekad i u nekim pitanjima vrlo jak.

Istorijska nauka, postavljena kao objektivna nauka, krči put sporazumijevanju među narodima. Jasno je da neki nacionalni mitovi škode odnosima među narodima. Drugo je kad se u suprotnostima, pa i u sukobima, kaže čak i neprijatna istina, a drugo je kad se na interes obuče laž kao odjeća. A što se tiče radničke klase, ona kod nas mora da se uhvati u koštac sa vrlo realnim istorijskim problemima i ne treba joj ideologija koja iskrivljava stvarnost. Opšte je poznato da su Marx i Engels pridavali veliku ulogu nauci u preobražaju svijeta. U svoje poglede su ugradili njen napredak i njenu objektivnost. Od toga vremena situacija se kod nekih prirodnih nauka promijenila. Neke od njih, ako bezobzirno budu išle logikom svoga razvitka, naročito u primjeni rezultata, mogu biti vrlo štetne za opstanak ljudskog roda. Međutim, za takozvane društvene nauke nema opasnosti, ako idu logikom svoga razvitka, da mogu da nanesu štetu. Naprotiv, razvijajući se i dobijajući na značaju, one mogu dati nauci uopšte, pa i prirodnim, a naročito tehničkim naukama, humanističku komponentu, prijeko potrebnu u današnjoj situaciji.

Ali naš poznati književnik Meša Selimović ima u jednoj tački pravo. »Istorijska činjenica«, odnosno historiografski dobijena slika prošlosti, ima vrijednosti »kad živo korespondira« sa sadašnnošću. Uzori iz prošlosti moraju izražavati opštečovječanske odlike važne i za sadašnjost. A istorija ima punog smisla u izgrađivanju istorijske misli ljudi koja će omogućiti naprednim snagama da se u problemima sadašnje stvarnosti snađu.

Takođe imaju pravo njemački buržoaski neoromantičari kad u današnje vrijeme ističu opasnost od stihijnog toka istorije koji prijeti slijepim razaranjem.

Povodom toga treba nešto citirati:

»Stoga postavlja čovječanstvo samo zadatke koje može riješiti, jer kad se tačno posmatra uvijek se dođe do rezultata da zadatak samo ondje iskrsava gdje materijalni uslovi već sadrže rješenje ili je proces u najmanju ruku u nastajanju« — veli Marx u predgovoru **Priloga kritici političke ekonomije**.³⁰⁾

³⁰⁾ K. Marx, Zur Kritik der Pol. Ökonomie, Werke 13, 9.

Danas je razvitak proizvodnih snaga (možda još više razaračkih snaga) u svijesti naprednih snaga u svijetu stvorio predstavu šta je danas uloga svjetske zajednice naroda i njenog organa, čija je gotovo puna univerzalnost sasvim novi kvalitet u istoriji čovječanstva. Čak taj razvitak prisiljava i svjetske supersile na dogovaranje. Ne može se reći da čovječanstvo ne postaje svjesno i drugih opasnosti savremenog razvitka: zagađivanja sredine u kojoj čovjek živi, produbljena jaza između razvijenih i nerazvijenih itd. Sistem dogovaranja nailazi na mnoge prepreke u vrlo složenim međunarodnim odnosima, ali je očigledno jedini put da čovječanstvo ne pođe u katastrofu.

U našem društvu počinje da se ostvaruje viši oblik demokratije, samoupravljanje i društveni dogovor, a ne društveno nadmetanje što je karakteristika buržoaske demokratije.

Sadašnja situacija u svijetu traži da razum pobijedi, a stara je maksima:

Quidquid agas, prudenter aga et respice finem!

(Štogod radiš, pametno radi i pazi na kraj)

U latinskom riječ **finis**, više nego kod nas riječ **kraj**, ima značenje i kraj posla, svrha, cilj. Upravo to drugo značenje ima riječ **finis** u gore navedenoj maksimi. Opravdana je nada da će čovječanstvo i da ćemo mi postići drugo značenje riječi **finis**, a ne doživjeti prvo. Postoje stvarni uslovi i stvarne snage da to bude ostvareno.

Civilizovani svijet je, istina, dospijevao u toku svoje istorije u krize koje su vodile do stagnacije i do opadanja. Jednom je dospio u veliku krizu u onom dijelu svijeta koji je najviše otišao u razvitku. To je bilo na prelazu iz starog u srednji vijek, propast Rimske Imperije. Ali tada ljudi nisu imali ključ za otvaranje istorijske brave. U Rimskoj Imperiji nije proces pretvaranja novčanog kapitala u kapitalističke odnose u proizvodnji bio u nastajanju, pa nisu materijalni uslovi sadržavali rješenje. Zemlje Istoka ni u starom vijeku ni kasnije nisu u razvijanju ekonomske formacije društva mogli izaći iz uskosti svoje društvene organizacije. Nije to još bio stadij u razvitku ljudskog roda u kojem materijalni uslovi sadržavaju rješenje i postoje društvene snage koje nose promjenu svijeta.

Danas, međutim, napredne snage u čovječanstvu su u stanju ne samo da sagledaju put nego i da se bore za njegovo ostvarenje. A da se to ostvari, treba voditi borbu za nova rješenja, a ne miriti se sa navodnom vječnom sudbinom ljudi. Istorija je i u tom pogledu, u pogledu da se za nova rješenja treba uhvatiti u koštac sa starim navikama koje vuku natrag, učiteljica života.

S U M M A R Y

The Importance of History in Our Contemporary Society by Branislav Đurđev

The article is the author's lecture given on the 20th of September 1974 at the assembly of the Society of Historians of Bosnia and Herzegovina in Zenica.

Đurđev quotes as a motto a passage from Goethe's WESTÖSTLICHER DIWAN, where the idea is expressed that a man has to know history, and that he remains ignorant and inexperienced if he does not know it. After that Đurđev quotes a very famous Yugoslav writer, Meša Selimović, who in his essay «Novel and Literature», claims that history does not teach anybody anything. The meaning of the whole essay is in the claim that history allows us to understand ourselves through literature.

Artistic truth has an advantage over historical truth because it corresponds with the present. Man always remains, according to the author of the essay, in the same existential relationships in which the bad sides of human nature are expressed rather than the good side. It is the way it has to be. It is man's destiny. A historical novel can cover a longer period of time than a contemporary and thus makes possible a wider comprehension of human essences and relationships. Here Đurđev is against such claims, pointing out that one can claim that relationships among people do not change in the course of history if the history of men is viewed from a point of view which takes only certain features of human nature which are constantly in consideration. But when facts of real history are compared, then it can be seen that relationships among people, even those that are existential, have been changing, and that constant characteristics of human nature have through these changes been coming into accord, and in some other relationships have been manifesting themselves differently, so that today there exist certain relationships among people which are different from all previous relationships.

Đurđev points out that history, as a kind of literature, was a pragmatic history, beginning with the history of ancient Greece, where history was understood as events conditioned by human nature. It is this characteristic of history which gives it the possibility of being the teacher of life.

The philosophy of the history of rationalism and absolute-idealistic understanding of history have brought the idea of man's development into historical conception which was limited to the area of the spiritual life only. Through such understandings the revolutionary aspirations of the bourgeoisie of the eighteenth century and of the first decades of the nineteenth century were built, but in a very abstract form.

By opposing the rationalist ideas from a conservative standpoint, early romantics exposed the rationalist abstract philosophy of history to criticism, and introduced the concept of history as an irrational development of the national mind and their historicism, turning towards the past. They also took the eternal nature of man for the basis of history.

Rationalism and early Romanticism express opposed social tendencies of their time. Rationalists idealized historical changeability, while the early Romantics considered the natural constancy of history absolute. These divergencies exist even today. It is true that by the development of progressive human concepts Rationalism has been inconsistently superseded by Positivism, and consistently by Marx's doctrine, but it has not been superseded by Postmarxism which leans towards Positivism. However, early Romanticism is in its outlines revived in today's Neoromantic historical school, the German cultural-historical school. Đurđev emphasizes that Marx and Engels considered history a science, the only science. He discusses the importance of the philosophy of history according to the Marxian understanding of history. He accepts as correct the claim that for a scientific approach to real history in which processes are completed, a philosophy which would be independent of real history is unnecessary. But the philosophy of history which is the generalization, content, the summary of real history which gives the real history a concrete view to the world, is unavoidably necessary. Without it judgement could not be made on the value of certain epochs and phenomena in the development of men with respect to their meaning to men, to the process of »humanization of man«. Owing to the fact that it is possible to find actual, concrete tendencies of development only in the material side of the development, the explorer of contemporary history has to extract the material side from the universal development in order to establish the actual, concrete, tendencies in the development. The viewable future can be firmly established by this point only. The sides of the development which are the result of material development, and which fall behind in the development itself, on the basis of general logic of human affairs i. e. the history of philosophy, be based on the exactly established tendencies of the development. Out of this a conclusion can not be drawn about their future destiny. Here the philosophy of history is of decisive importance, but in order to be real, it has to be based on real history and be in accord with it.

Đurđev shows how the most existential theoretical question of the present is connected with the fundamental problem of the philosophy of history.

He does it with the question of what a historical process is, whether it is »natural happening full of volcanic eruptions and blind destructions« as neoromantics claim, or it is »an accumulation of creative activities of many a generation« which, according to neoromantics, is an obsolete idea in the understanding of history. Closely connected also is the question of whether man's social nature changes with progress or remains always the same; namely, whether it falls behind in relation to the progress of material life of men so much that it prevents further progress or even leads to destruction. To these questions answers can be given only by a serious investigation of real history and contemporary reality.

History's most important task is to present the many-sided development of mankind, i. e. its parts, peoples and nations. This knowledge belongs to man's self-consciousness. In order to fulfill the task it has to state the picture of the past. The picture is necessary for all human activities which have, each in its own way, to be related to the past.

History describes also the subjective side of man's struggle for better conditions of life and for freedom. To deny that in the past today's man does not find models is not in accord with man's experience, which is thousands years old.

Without being conscious of their history, peoples and nations could not exist. The historical science, as an objective science, gives the way to understanding between nations.

Durdev finally states that the world's progressive forces today are not only able to view the way to the future but are also able to struggle for its fulfillment. But one has also to fight for new solutions and not try to reconcile with supposed eternal destiny of men. History is in this point, that in order to find some new solutions one has to cope with all the old habits which draw back, the teacher of life.